

Кравченко П.А., Вільховий Ю.В.
Морфологія влади Української РСР /
у повоєнне 20-ти ліття (1945-1964 рр.)

*Рецензія на: Киридон П.В. Правляча
номенклатура Української РСР (1945-
1964 рр.): [Монографія]. —
Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. — 576 с.*

Політична історія СРСР, як і його республік, і до нашого часу містить чимало білих плям, недостатньо розкритих сторінок, але найбільше — масу помилкових стереотипних уявлень, які суттєво спотворюють адекватне сприйняття сучасником радянської дійсності. У цьому контексті історія правлячої номенклатури УРСР у перші повоєнні десятиліття є найбільш резонансним і дискусійним матеріалом для дослідження. Вплив номенклатурного фактору на суспільний розвиток як СРСР, так і УРСР важко переоцінити. Разом з тим навколо проблеми партійної номенклатури накопичилося чимало міфів і вигадок, які не мають нічого спільного з реальним станом речей. З іншого боку правляча номенклатура практично завжди розглядалася дослідниками як невід’ємний елемент системи більшовицької влади, тоді як давно вже виникла потреба проаналізувати її як «самобутній феномен» (у тій же структурі влади).

Вагомою подією в історичній науці стала поява монографії відомого дослідника Петра Васильовича Киридона «Правляча номенклатура Української РСР (1945-1964 рр.)». У своїй праці П. В. Киридон поставив проблему дослідження правлячої номенклатури УРСР на принципово інший, значно вищий, методологічний рівень. Дослідження П. В. Киридона переконливо показало, що так звані «вичерпані проблеми» в політичній історії УРСР мають величезний перспективний потенціал для майбутніх наукових розробок.

© П. А. Кравченко, Ю. В. Вільховий Ю.В., 2013

Автор суттєво переглянув принципи періодизації української історіографії. При цьому він критично проаналізував існуючі методологічні принципи. Етапи повоєнної української історії дослідник розглядає комплексно, з нових позицій, поєднуючи із загальним характером проблеми.

У свою систему періодизації П.В. Киридон включив ряд рубіжних і визначальних історичних подій (смерть Й. Сталіна, XX і XXI з'їзди КПРС, арешт і ліквідація Л. Берії, червневий і жовтневий пленуми ЦК КПРС 1957 року, усунення М. Хрущова від влади, зміни радянського керівництва у першій половині 1980-х років, падіння СРСР, крах комуністичного режиму та проголошення української незалежності). Враховуючі ці рубіжні події, П.В. Киридон аналізує поворотні зміни у різних суспільних процесах, а також організаційно-методологічні чинники розвитку історичної науки.

Переконливо і аргументовано автор тлумачить сутність досліджуваного періоду. У концепції дослідника це цілісний етап української історії XX століття. Усі політичні, соціально-економічні, культурні, психологічні суспільні процеси цього етапу позначилися помірною лібералізацією, відбудовою народного господарства, новими внутрішніми і міжнародними реаліями. Аналізуючи повоєнне двадцятиріччя (розділ 1), автор досить цікаво розглядає зміст лібералізації як процесу, що обмежував політичну владу правлячого комуністичного режиму. На думку дослідника, лібералізація частково сприяла наближенню до громадянського суспільства в УРСР.

У першому розділі монографії автор здійснив глибоке дослідження сутності більшовицької номенклатури. Варто відзначити ретельне опрацювання автором теорій тоталітаризму та глибокий аналіз історіографічних концепцій щодо природи комуністичної номенклатури. П. В. Киридон розглядає комуністичну партійно-державну номенклатуру як політичну систему, що формувалася в умовах загальної стратифікації радянського суспільства.

Дослідник підкреслює, що номенклатура була правлячою соціальною групою радянського суспільства і функціонувала лише на основі власних законів і корпоративних правил, що різко виділяло її у суспільстві. При цьому автор лише умовно ототожнює партійно-державний апарат, вище управлінське чиновництво, функціонерів владних інстанцій із суспільною елітою. Дослідник зазначає, що номенклатурна компартійна елітарність підняла справжню інтелектуально творчу еліту і заважала останній прийти до влади. Таким чином, у монографії правляча номен-

клатура розглядається не як «справжня» еліта, а лише як варіант своєрідної компартійно-радянської елітарної меншості.

У другому, третьому і четвертому розділах автор розкриває і аналізує суспільні характеристики правлячої партійно-державної номенклатури. Зокрема розглядаються процеси відновлення партійно-державної номенклатури повоєнного двадцятиріччя, інституціоналізація її складу у владних утвореннях УРСР. Крім того, автор розкриває участь апаратних підрозділів у реалізації партійно-державної політики в українській РСР упродовж 1945-1964 років.

Зокрема, дослідник розглядає організаційні принципи та методи формування партійно-державної номенклатури, аналізує типологічний портрет представника правлячих структур. Також автор детально розкриває систему пільг та привілеїв партійно-державного керівництва і апаратної бюрократії.

Великої уваги автор надає процесу становлення номенклатури комуністичної партії України. П. Киридон аналізує процес інституціоналізації апарату радянських органів УРСР та механізм номенклатурного керівництва громадськими організаціями. Також, дослідник розкриває історичний розвиток номенклатурних структур УРСР упродовж чотирьох періодів (з 1945 до 1964 рр.). Автор справедливо зазначає, що на систему добору та розстановки кадрів впливали суб'єктивні чинники, властиві недемократичній організації влади. Саме від прихильності до кандидата представників вищих інстанцій залежало його призначення на ту чи іншу посаду. П. В. Киридон яскраво змальовує, як представники номенклатури остерігалися конкурентів, сприяли просуванню «безпечних» претендентів, а отже, практикували негативний відбір.

Автор зазначає, що владна партійна система вимагала від службовців розвитку суто виконавських рис у той час, коли був попит на нетрадиційні новаторські прийоми вирішення ділових питань. Дослідник робить аргументований висновок про те, що первісна номенклатура оформлювалася як консервативно-регресивна сила. Також, П. В. Киридон переконливо доводить, що склад номенклатури завжди визначався у вищих коридорах влади, а суспільство фактично було усунуто від процесу її формування. З дивовижною скрупульозністю автор аналізує усі ланки складного номенклатурного механізму, пов'язуючи його формування з політичними процесами як всередині КППС, так і в радянському суспільстві.

Так дослідник говорить про залучення громадян до «виборів без права вибору», що зайвий раз свідчить про їх неможливість впливати на розвиток країни. У концепції автора номенклатурний механізм по-

стає у руках вищої партійної влади тим регулятивним інструментом, що допомагав, поряд із репресіями, підтримувати стабільність суспільства.

П. В. Киридону вдалося простежити організаційні витoki номенклатурного механізму. У роботі отримало розвиток положення про те, що комуністична партія, яка сама була розбудована за напіввійськовими організаційними принципами, завжди відповідально і жорстко підходила до кадрового супроводу здійснення політичної влади в СРСР. Автор констатує, що «упродовж 1920-х – 1930-х рр. більшовики спромоглися розробити засади керованого формування партійного, радянського та господарського чиновництва». Дослідник доводить, що сталінське керівництво, політизувавши цю ділянку, запровадило порядок, який гарантував номенклатурні переваги членам партії, комсомольцям, робітникам, вихідцям із бідного селянства і національним кадрам. Автор підкреслює, що «професіоналізм і правова культура таких управлінців, їхні моральні характеристики зазвичай не мали належного рівня, що об'єктивно продовжувало відрив радянської бюрократії від народу. Проблему спочатку не могли вирішити через брак відповідних кандидатур, а потім вона стала хронічною».

Аналізуючи історіографію проблеми, П. В. Киридон звертає увагу на тезу, що «особливості формування номенклатури визначалися характером політичних завдань, управлінськими потребами, технічними можливостями парткомівських апаратів», тому, на думку автора, соціальна база номенклатури завжди обмежувалася такими об'єктивними параметрами як походження, партійність, освіта і кар'єра. Таким чином автор зв'язував сутність ленінсько-сталінської стратегії у сфері кадрової політики.

Дослідник розкриває зміст таких специфічних форм входження до лав номенклатури як «призначенство» і «висуванство». Ще стосувалося перш за все ідейно перевірених працівників, відданих комуністичній справі чиновників, яких включали до списку осіб, що кваліфікувалися як «надійні провідники в життя волі вищого керівництва». За спиною кожного висуванця, як ілюструє автор, стояв персональний гарант, із подачі якого «оформлювалася колективна відповідальність апарату комітету партії».

Автор ретельно аналізує механізм розподілу посад, систему «призначенства». Автор зазначає, що «практика пріоритетності політичного обліку чиновника разом із його готовністю виконувати волю начальства пронизувала всю мережу партійного і радянського управління народногосподарським комплексом». Таким чином, П. В. Киридон

робить аргументований висновок про створення тоталітарної системи формування кадрів.

Надзвичайно ґрунтовно і глибоко дослідник аналізує схему призначень, сферу відповідальних за неї керуючих структур. Автор говорить про класифікацію посад, критерії номенклатурних призначень, розкриває систему основних і резервних кадрів, механізм їхнього руху. Досить цікавим і актуальним аспектом роботи було авторське дослідження пільг та привілеїв партійно-державного керівництва і бюрократії. Разом із іншим аспектом дослідження – описом типологічного портрету номенклатурної особи це підносить роботу на новий якісний рівень.

Рецензована робота розглядає партійно-державну номенклатуру як чітко структурований, багаторівневий механізм, вмонтований у тіло радянської соціальної дійсності. Дослідження П. В. Киридон є також прекрасним ілюстрованим зразком історії повсякденності (про яку так багато останнім часом дискутують дослідники). Проте радянська повсякденність (на думку рецензентів – більш вдалий термін «соціальний вимір») у автора не протиставляється традиційними історіями, вона лише збагачує традиційну ланку політична – економічна – культурна історія.

Авторське дослідження слугує аргументованим і фундаментальним спростуванням хибних концепцій останнього часу про те, що слід «повернутися до вивчення історії «маленьких» людей простого пересічного населення, зайнятися справжньою соціальною реконструкцією». Не зловживаючи нині модними сентенціями, на кшталт «соціальної ідентичності» або «дослідження (на прикладі повсякденної радянської номенклатури) не повинно заперечувати історію так званих елітних верств суспільства або державних інституцій. П. В. Киридон у своїй роботі здійснив дослідження саме повсякденного виміру життя партійно-радянської номенклатури і не окремо, а в контексті суспільного буття.

На прикладі рецензованої роботи ми бачимо потужний синтезуючий потенціал історії згори та історії знизу, оскільки у буденному житті соціальна верхівка щоденно і невід’ємно співіснувала із соціальними низами. Розкриття автором пільг, привілеїв радянської правлячої номенклатури надзвичайно актуалізує дослідження. Проблема пільг і привілеїв сучасного українського чиновництва успадкована з часів СРСР, а зараз активно обговорюється у вітчизняному соціумі. Це робить дослідження особливо цінним.

Досить сильним аспектом роботи є розкриття процесу інституціоналізації апарату радянських органів УРСР. Якщо ж урахувати ту обставину, що автор висвітлює участь номенклатури в реалізації партійно-державної політики УРСР (причому поетапно: у 1945-1953; 1953-1956; 1956-1961; 1961-1964 рр.), можна зробити висновок, П. В. Киридон зробив фундаментальне дослідження морфології і практики радянської номенклатурної влади. Таким чином, робота П. В. Киридона є актуальною, має належно обґрунтовані і сформульовані положення наукової новизни, велике практичне значення. Вона є своєрідним «трампліном» для когорта молодих дослідників політичної історії новітньої доби.

Слід висловити і деякі побажання автору. Характер і розмах дослідження, оригінальність авторських суджень актуалізують також питання про зв'язки української номенклатури з аналогічними інституціями в інших республіках СРСР. Крім того, досить цікавими для дослідження є нейтральний аспект номенклатурного середовища, долі колишніх керівних осіб після виходу у відставку. Автору варто поглибити вивчення зазначених проблем, оскільки це органічно гармонує з його пошуковою концепцією. Проте, зазначені побажання мають лише рекомендаційний характер і жодною мірою не знижують якості дослідження, яке здійснене на високому теоретичному і методичному рівні.

Робота П. В. Киридона «Правляча номенклатура Української РСР (1945-1964 рр.)» має фундаментальний і прикладний характер і є суттєвим внеском у розвиток вітчизняної історичної науки.